

BOQONNAA SADI**3. DIRAAMAA YEROODHAAN (DRAMA BY TIME)****? Shaakala**

Mataduree kanaan dura, boqonnaa tokko jalatti baratte irratti hundaa’ii deebisuuf yaali.

1. Ka’umsi diraamaaf biyyi bu’ura buuste biyya kam?
2. Jaqabamuu diraamaatiif sababa kan ta’e maali?

1. Diraama Bara Durii (Classical Drama)/Greek Drama/

Diraamaan durii waltajjii amantiifi hawaasummaarratti daanga’ee kan dhihaatu ture. Diraamaan bara durii biyya Giriikiirraa kan madde ta’uusaa maddoonni garaagaraa ni ibsu. Yaadrimeen diraamaa kan madde, kabaja ayyaana warra Girikii keessaa kabaja ayyaana ‘Diyonoosis’ jedhurraa kan dhufe jedhama. Diyonoosis waaqa omishaa, keessaayyuu wayinii (wine)fi hormaata akka ta’e dubbatama. Yeroo kabaja ayyaana kanaa shaneen ayyaana kanaafi weellistoonni waliin ta’uun waaqa tolfamaa (gods) waaqessan sana muka aarsaarratti dhiyeessuuf ijaaramee jirutti naanna’uudhaan faarsaa shubbisu. Isaan kana keessaa namoonni shantamni gogaa reettii uffatanii sirbaa shubbisu. Yeroodhaan booda, Miseensonni (jamaan) waliin sirban (chorus) lakkoofsaan suuta suutaan hirisaa yeroo deeman, taatonni (actors) immoo, lakkoofsaan dabalaa dhufani. Kanarraa diraamaan dhalachuu danda’e. Diraamaan kun bara dhaloota kiristoos dura 534(BC) fudhatamaafi beekamtii guddaa argachaa dhufe. Mootummaanis beekamtii diraamaaf kennuun kabaja ayyaana waggaa Dinooyisan irratti diraamaa akka gaariitti dhiyaataniif badhaasa badhaasuu jalqabe. Walumaagalatti, diraamaan bara durii, qabxiilee armaan gaditti eeraman irratti xiyyeeffata.

- Ayyaana addaa (festival) irratti xiyyeeffachuun, waltajjii banaa (open stage) irratti dhihaata.
- Waldorgommii badhaasa qabuun beekama.
- Garee hedduu faarsaa walirkaa fuudhuun gaggeeffama.

- Amantaa, keessaayyuu, seeneffamoota eessaa dhuftee hawaasaa(myth)fi seenaa (history) irratti hundaa’a.
- Dhimma xinsammuufi naamusa (psychological and ethical attributes) qooddattootaa/taatotaa irratti xiyyeeffata.

2. Diraamaa Warra Roomaa (Roman Drama)

Diraamaan warra Roomaa guddina sadarkaa gara garaa keessa tarullee, sadarkaa guddinaafi beekamtii diraamaan Giriikotaa gahe bira gahuu hin dandeenye. Karaa biraatiin, diraamaan Roomaa durii falaasama mataasaa hordofee sadarkaa guddinaa mataasaarra kan gahe osoo hinta’in, jijjiirraa diraamaa warra Giriikotaati jechuun nidanda’ama. Dhimma kanaaf raga ta’uu kan danda’u, hojiiwwan beektotni diraamaa bara sanaa kan akka: ‘Gnaeus Naeviusfi kanneen isaa booda gidduu bara (270-199) dh.k.b hojii diraamaa hojjetaa turan, hojiiwwan moodeela tiraajeedii giriikotaa hordofuun gara Roomaatti fidanii hojjechuu isaaniiti. Keessumattuu, diraamaawwan Roomaa durii keessatti hojjetamaa turan, irra hedduun isaanii seeneffamoota Giriikotaa (Greek Mythology) irratti kan hundaa’an akka ta’e himama. Qabxiin biro diraamaa Roomaa durii keessatti mul’atu, barruun diraamaaf qophaa’u, dubbii miidhagaafi bu’aa qabeessa (rhetoric) ta’e fayyadamuuni. Hata’u malee, jalqabbii kufaatii impaayera roomaa irraa kaasee, hanga jaarraa 4^{ffaatti} hojiiwwan diraamaan walqabatan keessatti giddu seennaan amantii kiristaanaa waan jalqabeef, hojiin diraamaa, akka diraamaa giriikotaa durii gareen faarfachaa agarsiisuu (chorus) sochii qaamaa yeedaloo muuziqaan hogganame fayyadamuu(pantomime) fayyadamuun beekamtii olaanaa argachaa tureera.

3. Diraamaa Bara Giddugaleessaa (Medival Drama)

Diraamaan bara kanaa, guutummaa guutuutti dhimma amantaatiin walqabatee waan dhihaatuuf, waltajjii mana sagadaa yookaan kadhannaa irratti raawwata. Kana males, Diraamaan bara kanaa amala dachaa ilmi namaa qabu- gaariifi badaa, walittii baasuun, olaantummaa akka walirratti goonfatan gochuun beekama. Karaa biraatiin diraamaan bara giddugaleessaa koomeediifi tiraajeediitti adda baasanii ilaaluuf rakkisaadha. Xumura bara giddugaleessaa (jaarraa 13ffaa) keessa, qabiyyee kitaaba qulqulluu kan hin taane, (secular issues) agarsiifamuu akka eegalan nihiimama. Diraamaan ‘farce’ gosoota diraamaa yeroo kana keessa dhimma amantaaraa bilisa

ta'anii dhihaatan keessaa isa tokkodha. Diraamaawwan amantaarraa bilisa ta'uun bara gidduu galeessa kana keessa dalagaman qoqooddii taatota gosa sadi(3) fayyadamu.

Gosti taatotaa inni tokkoffaan taatota sochooftotaa (strolling players) yemmuu jedhaman, bakka bu'oota taatota durii warra qunnamtii mallattoo qaamaan raawwii mul'isan (mimes)fi warra sagalee yeedaloon faayame fayyadamanii raawwii gara garaa mul'isan (pantomimes)dha. Taatonni gosa kanaa yeroo baay'ee namoota qaamota hawaasaa dhimmoota gara garaatiif gurmaa'aanii falmii ykn hiriira nagayaa gaggeessaan hoggananidha. Fakkeenya, namoonni sochiilee, hojjetootni warshaa tokkoo taasisan dirree irratti, sochiifi sirba, akkasumas, walaloo gara garaan jabeessaa hogganan, taatota gosa kanaa jalatti ramadamu. Taatonni akkasii, dandeettii addaa kan qaban yoo ta'u, gahumsa, sarkasii, akrobaatiifi gochaalee amanuuf nama rakkisan (magical) ta'an fayyadamuun xiyyeeffannoo namootaa ofitti harkisuullee nidanda'u.

Gosoonni taatota inni kan biroo, gormuu qaamota adda addaa kan akka: daldaltootaa, hojjetoota biiroo, karadeemtotaafi wkf kan dhimma waaliinii yookaan jila (carnival) tokkoof iddoo tokkotti argamuun gurmaa'aanii ta'umsa gara garaa raawwataniidha. Gosti taatotaa inni sadaffaan, gormuuwwan dargaggootaa kan walfakkeenya fedhii isaaniitiin gurmaa'aanii socha'aniiti. Gosti taatotra kanaa gormuu isaanii keessatti qaama biraa kan hin dabalanne yoo ta'an, kaayyoonsaanii, jechoota saalfiifi saalqunnamtiin walqabatanitti fayyadamuun, garee hawaasaa kanneen biroo qaanessuun bashannanuudha.

4. Diraama Eelzaabeet (Elizabethan drama)

Diraamaa jabana Eelzaabeet jedhamee kan beekamu, diraamaawwan mootittii Ingilaandii turte, Eelzaabeetiif qophaa'aa turedha. Diraamaan kun gidduu bara (1558-1603) keessa kan tajaajilaa turedha. Seenaa diraamaa biyyatti keessatti, yeroon kun yeroo ummanni hedduun diraamaa itti daawwataa turedha. Haaluma kana hordofuudhaan, manneen agarsiisa diraamaa gurguddoonis bara kana keessa mul'achuu jalqabanii turan. Namoota yeroo kana keessa diraamaa barreessaa turan kessaa warri bebbeekamoo ta'an keessaa, barreessaan beekamaan Lammii biyya Ingilaandii 'William Shakespeare ' isa tokkodha. Karaa biraatiin nammoonni akka: 'Christopher Marlow (Dr Faustus), 'Ben Johnson (the alchemist) faa isaan beekamoodha. Doo'iin yeroo kanaa irratuddeessi isaa, seenaa mootota Ingilizii kanneen xiyyeeffatan yoo ta'an, seenaan diraamoota yeroo sana keessatti hojjetamanii, dhimmoota akka, haaloo bahachuu, (Revange drama)fi

diraama saalqunnamtii bifa komeediifaan ni argamu. Waltajjiin diraamaa bara kana keessaa irratti dhihaatu, waltajjii bal'aafi sadarkaa gara garaa kan qabudha. Waltajjii bara diraamaa Eelzaabeet, yeroo baay'ee, sadarkaalee gurguddoo sadi kan qabu yoo ta'u, waltajjii kanarrattis, namoonni akkuma sadarkaa isaaniitti taa'uun kan daawwatan ta'a. Namoonni maatii mootii keessaa dhalataniifi abbaan taaytotaa sadarkaa gamoo isa irrakeessa jiru irra taa'anii diraamaa daawwatu. Daldaltoonnifi sooreyyiin sadarkaa giddu galeessaarra jiran, sadarkaa gamoo isa lammataa, (medium) irraa yemmuu taa'aan, namoonnii sadarkaa gadii yookaan ummanni bal'aan immoo gamoo isa lafatti aanu irra taa'uun diraamaa daawwatu. Waltajjiiwwan diraamaan bara Eelzaabeet dhihaatu keessaa murasni kan armaan gaditti dhihaate fakkaata.

Fakkii 1: Waltajjiiwwan diraamaan bara Eelzaabeet dhihaatu

Fakkii 2: Waltajjiwwan diraamaan bara Eelzaabeet dhihaatu

Qabxiwwan Ijoo Diraamaa Eelzaabeet

- Diraamaawwan bara kanaan dura turan, dhimmoota amantii irratti kan xiyyeeffatan yoo ta'an, diraamaan bara Eelzaabeet garuu, dhimmoota amantaan ala ta'an (Secular issues) irratti xiyyeeffata.
- Barreessitoota yeroo kanaaf, waa'ee mootota isaanii durii beekuufi dhiheessuun dhimma ijoodha. Fakkeenyaaf, namni Christopher Marlowe jedhamu, 'Shakespeare' dursee diraamaa seenaa Edward II irratti xiyyeeffatu qopheessee ture. Sana boodadha kan 'Shakespeare' kan seenaa mootota baay'ee, kana akka: 'Richard II fi Henry V' kan barreesse.
- Diraamaan tiraajeedii bara kanaa miira soda guddaa daawwatoota irratti uumuu irratti xiyyeeffata.
- Qabxiwwan ijoo barreessitootni yeroo kanaa irratti xiyyeeffatan keessaa inni guddaan waa'ee saalqunnamtiiti.

5. Diraamaa Hooromsaa (Renaissance Drama)

Jechi ‘renaissance’ jedhu, hiika walgitaa Afaan Ingiliffaa ‘rebirth’ jedhu kan ofkeessaa qabu yoo ta’u, hiikaan isaa lammata akka haraatti dhalachuu jechuudha. Diraamaan kun jaarraa 15ffaafi 16ffaa keessa beekamaa kan ture yoo ta’u, sababni uumamuu diraamaa bara kanaa immoo, biyyoonni Awurooppaa hedduun, diraamaa amantiifi barsiifata ofii calaqqisiisuufi dhiibbaa diraamaan warra giriikotaafi Roomaa irraan gahu dandammachuuf warraaqsa ummatoonni taasisaniin.

Diraammaa bara kanaa wantoota yaadachiisuu danda’an keessaa tokko, yeroo barreessaafi qopheessaan diraamaa beekamaa ta’e, ‘William Shakespeare’ hojii diraamaa itti hojjetaa ture ta’uu isaati. Namni kun, gosoota diraamaa tiraajeedii, komeediifi Kirooneekilii (chronicles) walqixa barreessuu nama danda’edha. Wantoota ‘Shakespeare’ ittiin beekamu keessaa warri gurguddoon: Sirrummaa akaakuu walaloofi itti fayyadama afaan haala salphaa qabaanii, taatootaafi galumsa addaa isaan keessatti dhihaataniif, eenyummaa addaa kennuufii danda’uu, dandeettii addaa jargocha, taatotafi suuressuu akkasumas, adeemsa walaloo walfudhachiisuu danda’uutiini.

6. Diraamaa Riistooreeshiinii (Restoration drama 1750-1800)

Bara giddugaleessaa (medival ages) keessaa, sababa hordofoota amantaa Kiristaanaafi Roomaanonni diraamaa irratti fedhii agarsiisuu dhabuutiin diraamaan du’ee ture jedhama. Bara kanaa boodaa, ogummi kun, sababa garaa garaatiin deebii dagaaguu jalqaabee ture. Yeroon ogummi diraamaa kun deebi’ee dagaaguu jalqabes, yeroo deebdhaabbii (restoration period) jedhama. Diraamaan deebdhaabbii, warraaqsa siyaasaa kan bara giddugaleessaa keessa uumame waliin walqabatee kan uumamedha. Seenaan diraamaa deebdhaabbii, irraa deebiin taaytaa argachuu mootii Ingilii ‘Charles II’ kan bara 1660 waliin hidhata qaba. Maqaan ‘restoration’ jedhu diraamaa bara kanaatiif kan kennames, deebi’ee taaytaarra bahuu mootii ‘charles’n kan walqabatedha.

Jechi ‘restoration’ jedhu oguma ogbarruutiin kan walqabsiifaameef, yeroo mootichi kun taaytaarraa ture, jechuunis, bara 1660-1700 ‘restoration period’ jedhamee waan waamamuufi.

Kana male, hojiin diraamaa yeroo kanaan duru jiru keessatti baay'ee dadhabuun, baduuf deemaa ture, deebi'ee fooyya'uufi dagaaguu yemmuu itti eegale waan ta'eef, yeroon kun diraamaan walqabatee yeroo deebdhaabbii jedhamuu danda'e. Fakkeenyaaf mootiin 'Oliver chromwell' kan 'charles' dura biyya Ingilizii bulchaa ture, manneetiin tiyaatiraa akka cufamu godhe ture. Kana booda, yemmuu mootummaa 'charles' manneen tiyaatiraa cufamanii turanb kan deebi'anii banamuu danda'an.

Sababa yeroo kanaan dura jiru keessatti hojiin diraamaa qabbanaahuusaatiin, bara deebdhaabbii keessa, barreeffamoota diraamaa, kitaabilee gara garaa argachuun rakkisaa ta'ee ture. Hata'u mlee, fedhii diraamaaf bara kana keessatti, uumameen, paanpileetiifi beeksisni adda addaa facaafamuun, barreessitootni barruu gara garaa barreessuuf fedhii akka godhatan gochuun danda'amee ture. Kanaanis, kitaabonnifi barruun diraamaa hedduun yeroo gababaa keessatti lafa guutuu danda'eera. Kanarra kan ka'es, yeroo gbabaa keessatti diraamaan daawwatoota baay'ee argachuu danda'eera.

Bara kana keessa mootiin 'Charle II' dhaabbatoota dhimma ogabrruu irratti hojjetan lamaaf beekamtii hojii kenneera. Daabbatoonni yemmuu sana beekamtii argatanis, 'Kings company' fi 'dukes company' dha. Ergamni dhaabbatoota kanaaf yeroo sanatti kenname, hir'ina gama barreessitoota barruu diraamaatiin jiru akka furamuuf, barreessitoota diraamaa gahumsa qabaniifi taatota gaarii haalaan akka omishanidha. Akkuma siiyaasa Ingilizii bara sanaa keessatti gochi deebisanii dhaabuu (restoration) mul'ate, ogoma diraamaa keessattis, deebisanii hundeessuum mul'ateera. Bara kana keessatti namoonni hedduun diraama kan barreessan yoo ta'u, isaan keessaa warri bebbeekamoon: 'John Drydens', 'Georg Villiers' fi 'William Wycherl's faadha.

Amaloota Diraamaa Deebdhaabbii (characteritics of restoration drama)

- ✍ Gaheen barruu diraamaa keessatti dubartootaaf kenname, taatota dubartoota ta'aniin waltajjiirratti agarsiifama.
- ✍ Raawwiin diraamaa agarsiisa afuriin agarsiifama
- ✍ Waltajjiin diraamaa bara kanaa, muummee olka'aa taatonni irratti agarsiisa rawwataniifi iddoo bal'aafi diriiraa muummee (Stage) jala jiruu, kan daawwatootni taa'anii ilaalan qaba.

- ✍ Muummee (Stage) tattonni irratti agarsiisa raawwatan jalaan ulaa xiqqootti dhimmi ni bahama.
- ✍ Wantoota taatonni waltajjii irratti dalagan kan akka mul'annaa (appearance), dhokannaa (dis appearance) fi kan akan fakkaataniif, tattonni xiyyeeffannoo akka kennaniif sagaleessaa (ringing tone) fayyadama.

7. Diraamaa Ammayyaa (Modern drama 18thc-20th c)

a. Diraamaa Jaarraa Kudha Saddeettaffaa (18th Century Drama)

Diraamaan bara kana keessaa dhimmoota haawaasa jireenya giddugaleessa jiraatanii (middle Class)fi dhimmoota keessoo hawaasaa (domestic issues) irratti xiyyeeffachuun rakkoo namoota hundaa tuttuquuf kan yaaludha. Diraamaan jaarraa kana keessatti dhiibbaan diraamaa bara haaromsaa ni mul'ata.

b. Diraamaa Jaarraa 19^{ffaa} (19th Century Drama)

Jaarraa 19^{ffaa} keessa sochiin haaraan ogbarruu biyya Jarmanii keessatti, yaadaa 'Roomaantiizimii' jedhu fudhachuun, jireenya dhuunfaa (Individualism), yaada dhuunfaa (Subjective expression)fi arga yaadaa (imagination) irratti xiyyeeffachuun adeemsifamuu jalqabe.

Roomaantiizimiin dhuma jaarraa 18^{ffaa} keessa kan mul'ateefi sababummaa (Rationalism) kan mormudha. Akka yaada Roomaantiizimiitti, namni sababa qofaan osoo hintaane, miiraafi sababaan kan ibsamudha ilaalcha jedhu qaba.

Jaarraa 19^{ffaa} keessa diraamaan meeloo gosa Roomaantiikii keessaa tokko ta'ee dhihaataa ture. Sana booda, kan jalqame, diraamaa dhugummaa (Realism) wajjin walqabsiisanii dhiheessuu yoo ta'u, kunis, walakkeessa jaarraa 19^{ffaa} keessa hojiirra ooluu jalqabe. Xiyyeeffannoon diraamaa dhugoominaas, diraamaa fi ogbarruuwwan biros, jireenya yeroo murtaa'ee keessa jiruufi dhugaa jireenyaa irratti hundaa'uun, ergaa yookaan dhaamsa kan dabarsu ta'uu akka qabudha.

c. Diraamaa Jaarraa 20^{ffaa} (20th century Drama)

Jaarraa kana keessa diraamaan warra dhidhimaa akka adduunayaatti walitti dhufuun, walfakkaataa akka ta'u taasifame. Akka yeroowwan isaan dura turaniitti, aadaa yookaan amala kalaquu biyya tokkoorratti hundaa'uun hafee, haala giddugaleessa ta'eefi jiruu jireenya addunyaa

yeroo kanaa agarsiisuu danda'uun boca qabate. Yeroo kanatti, itti fayyadamni kalaqawwan Teeknoloojii gara garaa, kanneen akka: bilbilaa, Kaameeraawwan gurguddoo, maashiniiwwan adda addaafi wkf diraamaa keessatti hojiirra ooluun hojii diraamaa miidhagsuu jalqabe. Diraamaan bifa walaloon barreeffamus yeroo kanatti hojiirra ooluu nidhiise. Kana males, Rooboototni adda addaa iddoo taatotaa bu'uun diraamaa keessatti gahee taphachuus kan eegalan jaarraa kana keessatti. Gosoonni taatotaa amala hororii (horror) qaban hojiirra ooluun guddina adeemsa gocha baramaa, waliin dubbii hiikaqabeessaa qooddattoota gidduu jiru hambise. Kana males, boombiiwwan waraana addunyaa lammaffaa irratti roobfamaa turan, hordofee, diraamaa jaarraa 20^{ffaa} hammeenyaafi garajabeenyarratti kan hundaa'ee dhihaatu akka ta'u taasifame. Kana males, diraamaa jaarraa 20^{ffaa} dhimmoonni diddaa hawaasaa kan akka: Falmii mirga namummaa, sochii/warraaqsa dubartootaa, manca'ina 'AIDS'n geessisaa jiru, jireenya uummata gurraachota Ameerikaafi iddoowwan biroofi wkf irratti bal'inaan xiyyeeffachuunis kan eegalame jaarraa kana keessadha.